Методологічні засади дослідження та інфраструктура академічної доброчесності в епоху відкритої науки

Віта Андрєєва
к.е.н, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: AndrieievaVA@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-6357-3063
Валерія Ходаковська
магістрантка кафедри економіки та фінансів,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: KhodakovskaVV@krok.edu.ua

Післявоєнна відбудова України потребує знаннєво-інтенсивних рішень, яким довіряють як наукова спільнота, так і суспільство загалом. Йдеться не лише про окремі експертні висновки чи аналітичні записки, а про цілу систему вироблення політик, у якій емпіричні дані, результати досліджень і моделі прогнозування стають обов'язковим елементом ухвалення рішень у сфері економіки, соціальної політики, освіти, охорони здоров'я, безпеки та відбудови інфраструктури. У такій системі довіра до результатів досліджень перетворюється на стратегічний ресурс: якщо стейкхолдери вважають наукові висновки упередженими, методологічно слабкими або «замовними», вони не готові спиратися на них у реальних реформах, а суспільний запит на «доказову політику» підмінюється ситуативними політичними рішеннями.

Ця довіра формується на перетині двох взаємопов'язаних площин – методологічної якості та інституційної доброчесності. Перша передбачає коректний дослідницький дизайн, чітко сформульовані гіпотези, валідні й надійні інструменти вимірювання, прозорі процедури збору та обробки даних, а також можливість відтворення або принаймні перевірки ключових результатів незалежними командами. Друга пов'язана з наявністю в інституції зрозумілих правил і процедур – від внутрішніх положень про академічну доброчесність і конфлікт інтересів до механізмів розгляду скарг, фіксації порушень і застосування пропорційної відповідальності. Лише поєднання цих двох вимірів створює той рівень прозорості й передбачуваності, який дозволяє говорити про справжню «довіру до науки», а не про формальне декларування стандартів.

Рамка ґрунтується на чотирьох взаємопов'язаних вимірах, а саме плануванні, прозорості, перевірці та поведінці. На етапі планування визначаються дослідницький протокол і, за можливості, здійснюється пререгістрація, формуються реєстри результатів із фіксацією нульових ефектів, задаються метрики успіху та межі узагальнення висновків. Прозорість забезпечується відкритістю матеріалів, даних і коду із зазначенням версій програмного забезпечення та наданням постійних ідентифікаторів для кожного ресурсу. Перевірка передбачає системний внутрішній контроль якості та незалежні повторні запуски обчислень із процедурою перевірки відтворюваності, за

наявності ресурсів підтримуються зовнішні реплікації. Поведінковий вимір фіксує норми етики, регулярне навчання і застосування процедур COPE для врегулювання конфліктів інтересів, запобігання дублюванню публікацій і непрозорому авторству. Сукупно така архітектура реалізує засади Європейського кодексу належної наукової практики (ALLEA, 2023) і відповідає підходам Європейської Комісії до культури досліджень[1].

Ефективність упровадження рамки визначається вбудованістю політик доброчесності у внутрішню систему забезпечення якості. Необхідною умовою є однозначні дефініції порушень, прозорі алгоритми реагування та доступні апеляційні процедури. Інституції мають формувати мандатні ролі з превентивним і навчальним фокусом, підтримувати репозитарії відкритих матеріалів і надавати централізований супровід планів управління даними. Норми і процеси комунікуються через студентські та аспірантські настанови, шаблони протоколів і інформованих згод, а також через уніфіковані етичні чек-листи для авторів. Рекомендації НАЗЯВО інтегруються у регламенти акредитації та моніторингу, що забезпечує узгодженість практик на рівні програм і підрозділів.

Стійкість культури доброчесності забезпечується обов'язковими модулями з академічної етики, відкритої науки та відповідального управління даними для всіх категорій учасників освітньо-наукового процесу. Інструменти виявлення текстових збігів розглядаються як допоміжні, а не як заміна експертного рецензування. Доступ до бібліотек шаблонів DMP, настанов з анонімізації й псевдонімізації та довідників з авторського права і ліцензування створює стандарт узгодженості практик. Для редакцій і видавців базовою нормою стає впровадження робочих процедур COPE для розв'язання підозр на недоброчесність і конфлікти інтересів.

Поєднання якісного дизайну досліджень з відкритими науковими практиками суттєво знижує ймовірність p-hacking, HARKing і селективної звітності, адже змушує дослідника чітко фіксувати гіпотези, методи та протоколи до початку збору даних і робить усі кроки аналізу прозорими для зовнішнього спостерігача. Публікація препринтів, протоколів, реєстрація досліджень, відкритий доступ до метаданих і коду дають змогу незалежним командам відтворювати результати, перевіряти стійкість висновків до альтернативних специфікацій моделей і виявляти можливі помилки на ранніх етапах. В українському контексті особливого значення набуває інституціоналізація стандартів ALLEA та Європейської Комісії у відповідності до вимог статті 42 Закону України «Про освіту», з урахуванням реальних обмежень – нерівного доступу до цифрової інфраструктури, різного рівня управлінської спроможності ЗВО й НДІ, а також чутливості значної частини даних у умовах воєнного стану. Ключовим викликом залишається пошук балансу між відкритістю та безпекою: масиви, які надаються для вторинного аналізу, не повинні містити інформації, що дозволяє ідентифікувати конкретних осіб, організації чи локації, а також не повинні створювати загрозу для національної безпеки чи безпеки вразливих груп. Це потребує впровадження чітких протоколів де-ідентифікації та анонімізації, організації багаторівневого

доступу (від публічних датасетів до закритих безпечних лабораторій даних), продуманих процедур управління ризиками та фіксації всіх операцій з даними. Упровадження таких підходів не лише підвищує відтворюваність досліджень, а й зменшує регуляторні ризики, формує культуру відповідального поводження з даними й поступово нарощує репутаційний капітал інституцій, створюючи умови для повноцінної інтеграції українських досліджень у європейський та глобальний науковий простір.

Методологічна якість і академічна доброчесність є взаємопов'язаними й взаємопідсилювальними вимірами довіри до науки: суворий дизайн не компенсує свідомого викривлення результатів, так само як декларація доброчесності не виправляє грубі методологічні похибки. Стандарти ALLEA та Європейської Комісії, а також практики, напрацьовані COPE, формують уніфіковану нормативну рамку відповідальної науки, яка добре узгоджується з національним законодавством і може бути покладена в основу внутрішніх політик університетів та наукових установ. Відкрита наука в такій рамці розглядається не як модний лозунг, а як практичний інструмент підвищення відтворюваності, прискорення накопичення знання та розширення кола співпраці, за умови що вона спирається на якісне управління дослідницькими даними та прозорі процедури рецензування. Українські ЗВО й НДІ мають вибудувати дієві внутрішні політики, що поєднують чіткі правила, регулярні тренінги для дослідників і студентів, механізми превенції порушень та пропорційної відповідальності за недоброчесні практики; це стає важливим не лише для акредитації освітніх програм, а й для залучення грантів, участі в міжнародних консорціумах та позиціонування на європейському ринку наукових послуг. У сукупності такі кроки створюють передумови для сталого зростання репутаційного капіталу українських інституцій, підвищують довіру до результатів досліджень і відкривають ширші можливості для результативної участі у глобальних дослідницьких колабораціях[1].

Мета – запропонувати практичну інтегровану рамку, яка поєднує «жорсткі» методологічні вимоги (дизайн, валідність, надійність, статистична потужність, реплікабельність) із «м'якими» інституційними інструментами доброчесності (кодекси, процедури, культура досліджень), сумісну зі стандартами ALLEA/ЄК, практиками COPE та Рекомендацією ЮНЕСКО про відкриту науку[3].

Методологія: інтегрований підхід у три кроки:

1) Design-first. На старті – експлікація дослідницького питання, побудова теоретичної моделі та операціоналізація змінних. Обов'язковою є специфікація критеріїв включення/виключення спостережень, плану обробки пропусків, підходів до контролю мультикратного тестування та мінімально необхідної статистичної потужності. За можливості застосовуються попередня реєстрація протоколу/гіпотез (pre-registration) і реєстраційні статті (registered reports), що знижує ризики p-hacking та селективної звітності.

2) Open-science pipeline. План управління даними (DMP) за принципами FAIR: опис структур даних, метаданих, прав доступу, строків зберігання. Депонування датасетів і коду в надійних репозитаріях, відкриті матеріали (опи-

тувальники, скрипти аналізу), прозорі звіти про методи, обмеження, чутливісні аналізи. Орієнтація на відкриті рецензії, пріоритет preprint-комунікації там, де це не шкодить анонімності даних. Це відповідає Рекомендації ЮНЕСКО (2021) і політикам ЄК.

3) Integrity-by-design. Вбудовані протоколи запобігання порушенням: верифікація авторства й внеску (CRediT), подвійні перевірки наборів даних, контроль версій коду (VCS), етичні чек-листи перед поданням, внутрішні «реплікаційні міні-рев'ю» у дослідницькій групі. Політики установи та вимоги журналів узгоджуються з Європейським Кодексом ALLEA (2023) та ядром практик COPE.

В українському правовому полі академічна доброчесність визначена як сукупність етичних принципів і правил, що забезпечують довіру до результатів навчання та досліджень; перелік типових порушень (плагіат, фабрикація, фальсифікація, самоплагіат, необґрунтоване співавторство тощо) та засоби реагування закріплені у статті 42 Закону України «Про освіту» [4]. Ця норма задає мінімальний обов'язковий рівень для закладів освіти й наукових установ, але не вичерпує всього спектру вимог до відповідальної наукової діяльності. Європейські підходи – насамперед Європейський кодекс належної наукової практики ALLEA (2023), керівні принципи Європейської Комісії щодо відкритої науки, а також рекомендації COPE у сфері публікаційної етики – пропонують узгоджену нормативну «мову» та набір перевірених інструментів, які можуть і мають бути імплементовані в українських ЗВО та науково-дослідних інститутах для поглиблення національних стандартів [5].

Рекомендація ЮНЕСКО щодо відкритої науки підкреслює, що відкритість не є ідеологічною вимогою чи модною тенденцією: це практичний спосіб підвищити прозорість досліджень, забезпечити більш рівний доступ до результатів і даних, а також посилити відтворюваність наукових висновків за рахунок ширшого залучення наукової спільноти до перевірки, повторного аналізу й використання результатів у нових дослідницьких контекстах [5]. Для України в умовах повномасштабної війни та масштабної відбудови це означає можливість швидше накопичувати й поширювати знання, уникати дублювання зусиль, інтегруватися в міжнародні наукові консорціуми та будувати політики, засновані на найкращих доступних доказах, а не лише на локальному досвіді чи політичній доцільності.

Ключові слова: економіка; академічна доброчесність; методологічна якість.

Список використаних джерел

1. ALLEA. (2023). The European Code of Conduct for Research Integrity (Revised edition). https://allea.org/code-of-conduct/

2. Committee on Publication Ethics (COPE). (n.d.). Core practices. Retrieved November 9, 2025, from https://publicationethics.org/core-practices

3. UNESCO. (2021). Recommendation on Open Science. https://www.unesco.org/en/open-science/recommendation

4. Верховна Рада України. (2017). Закон України «Про освіту» (ст. 42). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
5. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). (2021). Рекомендації щодо дотримання академічної доброчесності в акредитаційних процедурах. https://naqa.gov.ua